

Hornyák Árpád

TALÁLKOZÁSOK – ÜTKÖZÉSEK

Fejezetek a 20. századi magyar – szerb kapcsolatok történetéből
Pécs, 2010. 191 o.

Az elmúlt két évtizedben örvedetesen gyarapodtak a hazai történészek által az egykori Jugoszlávia történetét, a délszláv állam kapcsolatrendszerét és népeinek sorsát bemutató alap kutatások. A magyar–szerb kapcsolatok traumákkal és tabukkal terhelt feldolgozásában a történeti diskurzusnak köszönhetően létrejöttek azok az intézményes keretek, melyek a múltfeltárás feltételeinek megteremtésén túl az államközi kapcsolatokra is jótékony hatással lehetnek: 2010 decemberében Vojislav Stanovčić és Glatz Ferenc akadémikusok elnökletével megalakult a szerb–magyar közös múlt kutatását segítő *Magyar – Szerb Akadémiai Vegyes Bizottság*; 2012-ben A. Sajti Enikő, Soksevits Dénes, Juhász József egyetemi tanárok valamint Ress Imre és Bíró László az MTA TTI főmunkatársai részvételével elindult a *Magyarok és szerbek a Délvidéken a második világháborúban* OTKA-program. E kezdeményezésekben a magyar bizottság titkáráként és a kutatási projekt vezető kutatójaként meghatározó szerepet játszik Hornyák Árpád, a PTE BTK Történettudományi Intézet egyetemi docense, az MTA TTI főmunkatársa, aki 2004-ben megjelent *Magyar–jugoszláv diplomáciai kapcsolatok 1918–1927* című monográfiája után 2010-ben új kötettel jelentkezett, melynek anyagát újabb kutatásai nyomán publikált tanulmányaiból válogatta össze.

Találkozások – ütközések. A kötet főcíme a huszadik századi magyar–jugoszláv kapcsolatok epigrammatikus kifejezése. Az interakció dinamikájára utaló fogalom pár egyúttal a tanulmányok közötti kohéziót is megteremti. A három témakörbe tagolódó tizenegy írás problémák széles spektrumát öleli fel. Az első rész a magyar–jugoszláv/szerb kapcsolatok kevésbé ismert részleteit elemzi, a második arra keresi a választ, hogyan láttak bennünket a Drávától délre; a harmadik tanulmányai a szerb/délszláv külpolitikával és a balkáni föderációs elképzelésekkel foglalkoznak. Az egyes tanulmányok bőséges jegyzetapparátusra támaszkodnak. A munka nagy erénye, hogy a szerző következtetéseit jugoszláv és angol levéltárakban végzett alap kutatásokra építi, témáját a külső és belső körülmények, kényszerek és hatások figyelembe vételével kezeli. A világot formáló nagyhatalmak szempontjai és a velük érintkező népek céljai és közösségi erőfeszítései rendszerűen kapcsolódnak össze, a differenciálspecifikák, a helyi jellegzetességek és a nemzetközi diplomácia főbb történéseinek arányos egymáshoz illesztése a szerző diplomáciatörténeti tanulmányainak legfőbb erőssége. Biztató és jelzés értékű, hogy a tanulmányok mindegyike valamely magyarországi vagy külföldi alapítvány, ösztöndíj támogatásával készült el, ami — tekintve a feldolgozott belgrádi és londoni források mennyiségét — önerőből aligha lett volna lehetséges.

Az Osztrák–Magyar Monarchia első világháborút követő összeomlása átrendezte a birodalom népeinek státuszát. Magyarország egy jelentős európai hatalom társországából egyik pillanatról a másikra a vesztes kisállam helyzetébe került, míg Szerbia majd egy évszázados folyamat csúcspontjára ért: a török uralom alól felszabadulva, a szerbséget egy államban egyesítve kicsiny balkáni királyságból a térség meghatározó államának magja, egy regionális középhatalom vezető ereje lett. Profán hasonlattal élve a Monarchia társasházának magánosítását követően az új tulajdonosok igyekeztek pontosan elhatárolni és ízlésük szerint otthonosan berendezni új életterületüket. A szomszédokkal való kapcsolatokat is új alapokra kellett fektetni. Bár ezt elsősorban a kölcsönös bizalmatlanság jellemezte, ám az egyéni érdekeket olykor egy mederbe terelték a külső kényszerek. (Igaz, arra is van példa, hogy a közös kezdeményezések kaptak léket a külső oktroj miatt.) Magyarország és a délszláv állam kapcsolatában a diplomáciai racionalitás kényszere olykor képes volt felülírni a nemzeti identitás labilitásából és a frusztráltságból adódó emocionális túltengéseket: Jugoszlávia (1929-ig Szerb-Horvát-Szlovén (SHS) Királyság) a két világháború között a magyar külpolitika alternatív útkereséseinek kísérleti terepévé vált. A kisantantnak ez volt az az állama, mellyel a két világháború közötti magyar kormányok szinte mindegyike a leginkább elképzelhetőnek tartotta a megegyezést.

A kötet nyitó tanulmánya a bácskai és baranyai területek belgrádi konvenciót követő szerb megszállásának történetét tárgyalja. A térség sorsát eldöntő sokszereplős játszma brit, szerb és magyar diplomáciai iratok, valamint a főszereplők emlékezései alapján tárul fel. Bár az SHS Királyság eredetileg nem számolt az általa megszállt összes terület annektálásával, Magyarország politikai instabilitását észlelve a délszláv nemzetiségeket és a mindenkor magyar kormány ide menekült ellenzékét kihasználva mégiscsak kísérletet tett a helyzet véglegesítésére. Sikertelenség-

gében azonban jelentősebb szerepe volt a francia külpolitika 1920 tavaszán bekövetkezett új irányvonalának (Paleologue-terv), illetve a pécsi szénkitermelés angol érdekeltségeinek, mint diplomáciai retorikájának. A brit diplomácia konszolidáló szerepe bontakozik ki a magyar jóvátétel népszövetségi kölcsönrel összekapcsolt rendezésének sikerében, melynek történetét a szerző jugoszláv és angol értékelések tükrében elemzi. A „Ruhr-politika” közép-európai alkalmazásának veszélyét elhárítandó, Bethlen tervének lényege az volt, hogy Magyarország bizonyos jövedelmeire és javaira a háborús kártérítés fedezetéül lekötött zálogjogot függeszték fel egy olyan hitel számára, mely lehetővé tenné Magyarország pénzügyi rekonstrukcióját és így a jóvátétel kifizetését is. A kisantant országai viszont úgy vélték, hogy saját kétségtelen gazdasági érdeküknél is fontosabb Magyarország meggyengítése, amely annál békülékenyebb lesz, minél jobban kimerül gazdaságilag. A franciák nem akartak precedenst Németország számára. A nem éppen konstruktív többoldalú tárgyalások végül angol közreműködéssel vezettek eredményre. 1924. március 24-én Nagy-Britannia, Franciaország, Olaszország és a kisantant államok képviselői aláírták a kölcsön feltételeit rögzítő jegyzőkönyvet.

Problémák sorát veti fel a magyar kormányok kisebbségpolitikájáról szóló tanulmány. A szerző precíz áttekintését olvasva csak az a konklúzió kínálkozik, hogy ilyen önálló tematikája a magyar külpolitikának Jugoszlávia vonatkozásában lényegében nem is létezett, holott Jugoszláviában félmillió magyar élt, kiknek helyzete a mindenkori magyar – jugoszláv viszony alakulásának függvényében is változott. A határon túlra szakadt nemzetrészek sorsa a revízió összefüggésében értelmeződött, nehézségeiket a magyar diplomácia inkább használta, mintsem kezelni igyekezett volna. Igaz a térség rendkívül összetett valósága a korban nem is igen kínált erre alternatívát. Szántó Gábor kísérlete, hogy a magyarság helyzetének javítását egy demonstratívan államhű mozgalommal érje el, nem találhatott megértésre magyarországi berkekben. A diplomácia rideg valósága, hogy a vezetésével létrejött magyar kulturális érdekvédelmi szervezettel, a Jugoszláviai Magyar Hűségmozgalommal a jugoszláv kormány sem számolt komolyan, csak országimázsra javítására használta fel. Ez pedig a jó szándékú kezdeményezések hitelét is lerontotta. A kisebbségi kérdéssel több ponton is összefonódott a határ által kettészelt földek tulajdonosainak ügye, a kettősbirtokosok helyzete, melynek bemutatása a kötet talán legizgalmasabb tanulmánya. A határsáv betyárvilágot idéző mindennapjaitól a Népszövetség genfi tárgyalóasztaláig pontosan rajzolódik ki az események hierarchiája, a mikro és makro szintű tényezők precíz logikai láncban épülnek egymásba. Valószínűleg nem közismert, hogy magyar – jugoszláv vonatkozásban 2690 magyar gazdának volt átlagosan 10 holdnyi birtoka a határ túloldalán, míg 7122 jugoszláv állampolgár 14506 katasztrális hold földbirtokkal rendelkezett Magyarországon. Helyzetük megoldására ajánlotta a békekonferencia a kettősbirtokosság intézményét, melyet a délszláv és a magyar állam is elfogadhatónak tartott, de államközi megállapodással évekig nem szabályozott, hanem határ menti, helyi szintű megállapodások körébe utalt. Mindenesetre a Muravidéken, a Muraközben és a Dráva mentén mintegy 15000 fő lépte át naponta a határt, ami a Belgrádba érkező jelentések szerint „azt az érzést keltette, mintha nem lenne határ”. (Ráadásul a korridort és a határjeleket fel- illetve kiszántották az idők során, így a határvonal néhol valóban eltűnt.) A jugoszláv kormány, mely vélelmezte, hogy a határ kvázi nyitottsága a magyar befolyás mellett a horvát szeparatisták aktivitását is elősegíti, az intézmény felszámolásával akarta rövidre zárni a kérdést — csere vagy eladás útján és a határon átkelőket akadályozva —, melyhez a magyar fél, az aktuális határokat egyébként is ideiglenesnek tekintve, természetesen nem járult hozzá, hanem 1934-ben panaszával a Népszövetséghez fordult. A vitás kérdések elsimítására végül újra nagyhatalmi nyomásra került sor, az 1941-ig érvényben lévő megállapodás a magyar diplomácia sikerét tükrözte.

A fontos részletkérdéseket megvilágító tanulmányok után a szerző tágít az optikán. Három tanulmányban azt vizsgálja, milyen kép alakult ki az elmúlt század során a véleményformálás szerbiai auktorainak részéről Magyarország történelméről, népéről és politikájáról az értékelés különböző szintjein, konkrétan a történelemkönyvekben és a diplomáciai iratokban, elemzésekben. Ez a nézőpont nagymértékben hozzásegít ahhoz, hogy Szerbia történelmének sajátosságait, a politikai döntéseket meghatározó hatásokat eredeti kultúrájuk közegében értelmezve, ne csak szemléljük, hanem meg is érthessük az ország huszadik századi történetének belső logikáját. Meg kell említeni ugyanakkor, hogy bizonytalanabb a sorvezető, amikor Hornyák olyan emocionális-empirikus tényezőket fürkész, melyek nem modellezhetők racionális algoritmus szerint, illetve megközelítésük speciális módszertant igényel. A szerb történelemtankönyvek magyarságképe a 20. század második felében című tanulmány például eminensen mutatja be a vizsgált kötetek magyarsággal, Magyarországgal kapcsolatos közléseit. A szerző a kutatásba az oktatásban használatos egyéb eszközöket,

munkafüzetet, képes albumot is bevont. Ezek kiválasztásának logikája azonban homályban marad. Ugyanígy a didaktikai és pedagógiai szempontok is. Mivel a tankönyvek vizsgálata egyszerre igényel történeti és történelemdidaktikai, tantárgypedagógiai módszereket, a tanulmány megmarad a feldolgozás fázisában, a *tankönyvismertetés* szintjén. Bár a tankönyvek elemzése módszertanilag megbicsaklik, implicite pusztán a szövegek közlésének is jelentős a hozzáadéka: a szomszédok közötti feszültségek leggyakoribb okát, a másik fél ismeretlenségéből adódó bizalmatlanságot oldja.

A találkozások – ütközések ingamozgását az etnikai és történelmi tényezők mellett leginkább a geostratégiai érdekek befolyásolták. Az SHS Királyság létrejöttével teljesültek a korábban meghatározó szerb etnopolitikai törekvések. Az új állam külpolitikájában a geopolitikai tényezők kerültek előtérbe, az egységes stratégia meghatározását azonban földrajzi és kulturális adottságokból fakadó különbözőségek akadályozták. Hornyák tézise szerint az „egyes területek földrajzi egységek központjai felé gravitáltak, befolyásolva ezáltal az állam külpolitikáját. (...) Az ország elhelyezkedéséből fakadó külpolitikai szétforgácsoltág mindvégig érzékelhető, jól kitapintható volt a szerb irányítású jugoszláv külpolitikában a két világháború között, de még a második világégés alatt is”. A kedvezőtlennek ítélt geopolitikai adottságokból mind a szeparatista, mind az együttműködést más országokra is kiterjesztő érvek levezethetőek voltak. Ez utóbbi, a balkáni összefogás gondolata nem is volt előzmény nélküli. A Porta hatalma alól szabaduló államok túlélésük érdekében és a további területi növekedés reményében is törekedtek az együttműködésre. Az eltérő intenzitású és változó összetételű formációk fejlődését Hornyák négy szakaszra osztja: az első periódus az 1860-as évek, a második a 19–20. század fordulója, a harmadik az 1930-as években kiteljesedő, végül a második világháború alatti angol kontra szovjet ösztönzésű próbálkozást követő titói alternatíva. Politikai-államjogi egyesülést megvalósító egyezményről csak ez utóbbi esetben beszélhetünk. A föderációt a Duna-menti népekre is kiterjesztő elképzelés egy különleges történelmi pillanatban, a második világháborút közvetlenül követően, a Balkán-föderáció formájában kezdett körvonalazódni. A szovjet hatalmi ambíciókból logikusan következő sztálini vétó végül megakadályozta az együttműködést. A hidegháborús logika mindenkinek kérlelhetetlenül kijelölte a maga helyét, Magyarország és Jugoszlávia de facto újra frontországga vált.

Kronológiailag eddig a pontig vezet minket a szerző a délszláv–magyar kapcsolatok labirintusában. Teszi ezt úgy, hogy nem döntöget tabukat, nem nyilatkoztat ki, és nem fogalmaz meg általános igazságokat. Javarészt elsődleges forrásokra támaszkodva, fegyvelmezt távolságtartással, már-már a diplomáciai jegyzékek nyelvezetét idéző feszes stílusban mutat be olyan témákat, amelyekre történetírásunk mindeközéig rá sem igen kérdezett.

Bánkuti Gábor

Barta Róbert

AZ ÁLLAMFÉRFI ÉS A VILÁGPOLGÁR

Winston S. Churchill és Emery Reves

Attraktor, Máriabesnyő, 2013. 147 o.

Barta Róbert, a Debreceni Egyetem docense, több érdekes 20. századi angol és magyar vonatkozású publikáció szerzője a tavaly kiadott legújabb könyvét kibővített jegyzetanyaggal 2014-ben sikeresen megvédte habilitációs értekezéséért. A kötet néhány fejezete már korábban külön tanulmányként is megjelent. A régebben és az újonnan írt részeket laza egységbe foglalja Winston S. Churchill és Emery Reves kapcsolatrendszere. Az újságíró és történész, a hidegháborús politikus és európai integrációpárti Churchillt és a magyar származású irodalmi ügynökét, könyvkiadási menedzserét, az 1940-ben brit állampolgárságot nyert Emery Revest (Révész Imrét) többszörös együttműködés, az üzleti érdek, a demokratikus értékrend védelme és a nemzetközi hírnév is összekötötte. Osztottak különféle kudarokban is, Churchill nem állíthatta meg a brit nagyhatalmi hanyatlást, korainak bizonyultak az európai integrációval és a szovjet csúcstalálkozóval, enyhüléssel kapcsolatos elképzelései, Reves pedig politikai bestseller íróként csaknem milliós olvasótáborral sem befolyásolhatta 1945 után a béketeremtést, világföderációs kormányzási eszméi ugyan nemzetközi mozgalmat inspiráltak, de megvalósíthatatlanok maradtak. Barta Róbert két főszereplője tevékenységén keresztül olyan izgalmas történeti kérdéseket vizsgál mint a demokrácia védelme, integráció és nemzeti szuverenitás korlátozása, hidegháború és enyhülés.